

<https://doi.org/10.18778/0208-6050.9.04>

Stefan Banasiak

GENEZA I POWSTANIE ŁÓDZKIEGO ŚRODOWISKA AKADEMICKIEGO

W dziejach Łodzi daje się wyodrębnić okresy burzliwego, gwałtownego rozwoju niektórych elementów miastotwórczych przy rażącym opóźnieniu i zahamowaniu innych obszarów życia społecznego. W ustroju kapitalistycznym przed I wojną światową takim fenomenem był rozwój łódzkiego przemysłu, z dala od podstawowych źródeł surowcowych i głównych linii kolejowych, co prawda w pobliżu licznych rzeczek, które zostały wchłonięte przez system kanalizacyjny miasta. Powstało wielkie skupisko ludności nie posiadające na odpowiednim poziomie i w należytych rozmiarach zaplecza kulturalnego, oświatowego i naukowego. Liczne inicjatywy nadrobienia opóźnień w tych dziedzinach dawały nikłe rezultaty. Także w okresie niepodległości narodowej między pierwszą a drugą wojną światową uczyniono niewiele w stosunku do olbrzymich potrzeb.

Wielką szansę dla niwelacji opóźnień rozwoju w dziedzinie kultury, oświaty i nauki Łodzi był okres przemian społeczno-ekonomicznych władzy ludowej. Złożyły się na to następujące zjawiska:

1. Siły rewolucyjne przejmując władzę przystąpiły do natychmiastowej realizacji programu społeczno-gospodarczego, który obok zadań socjalistycznych uwzględniał w szerokim zakresie konieczność likwidacji opóźnień rozwojowych kraju.

2. Zmiana granic państwa polskiego, wiążąca się z wymianą ludności zapewniła dopływ do Łodzi kadr o wysokim poziomie wykształcenia, głównie z Wilna, a także Lwowa.

3. Tragiczny los stolicy po wybuchu powstania warszawskiego spowodował, że do Łodzi po wyzwoleniu napłynęło ponad 20 tys. warszawiaków¹ oraz zostało przeniesionych czasowo wiele instytucji o charakterze ogólnopolskim.

¹ *Rocznik statystyczny 1957*, Warszawa 1957, s. 32, tabl. 25. W 1950 r. na tere-

4. Dotychczasowe aspiracje łodzian, władz miasta oraz miejscowe rezerwy kadrowe mogły być w pełni spożytkowane dopiero po II wojnie światowej.

Ten splot procesów umożliwił ukształtowanie się w Łodzi w przeciągu zaledwie kilku miesięcy wielkiego ośrodka akademickiego, zajmującego tuż po wyzwoleniu drugie miejsce w kraju pod względem liczby studentów, za Krakowem posiadającym przecież wielowiekowe tradycje². Powstanie w Łodzi kilku uczelni z liczbą ok. 10 tys. studentów jest więc zjawiskiem niezwykłym i trudnym wręcz do wyobrażenia w warunkach ustabilizowanych. Był to więc jakościowy skok w procesie rozwoju miasta. Już jednak na wstępie niniejszych rozważań zauważyć należy, iż wydarzenie to nastąpiło w sferze kadrowej (wykładowcy, studenci) i organizacyjno-finansowej, natomiast w warunkach niebywalej improwizacji w zakresie audytoriów, aparatury, pomieszczeń biurowych, magazynowych, obiektów socjalno-bytowych itp. W tych warunkach nauczanie i studiowanie wiązało się z licznymi trudami i wyrzeczeniami. Z takim rozmachem zaprojektowany i zrealizowany ośrodek akademicki wymagał w następnych dziesięcioleciach licznych korekt organizacyjnych oraz żmudnego i kosztownego tworzenia bazy materialnej szkolnictwa wyższego, odpowiadającej współczesnemu poziomowi szkolnictwa wyższego w świecie.

Program demokratyzacji i rozwoju oświaty w Polsce został wyrażony w licznych dokumentach programowych obozu rewolucyjnego jeszcze podczas okupacji hitlerowskiej. W deklaracji programowej PPR z listopada 1943 r. zatytułowanej „O co walczymy” zapowiadano: „Podniesienie kultury narodowej przez budowę nowych szkół, uniwersytetów, domów ludowych, bibliotek itp.” Dalej w tym dokumencie w sprawie szkolnictwa wyższego czytamy: „[...] państwo zabezpiecza niezamożnej, a zdolnej młodzieży możliwość studiów w wyższych uczelniach przez wypłacanie dostatecznych stypendiów. Przy rozbudowie szkolnictwa szczególnie należy uwzględnić szkolnictwo zawodowe”³.

Uwzględniano więc, że bezpłatność studiów nie daje jednakowych szans dla całej młodzieży polskiej, stąd też postulat udzielania pomocy materialnej niezamożnej młodzieży. Demokratyzacja oświaty wymagała

nie m. Łodzi zamieszkiwało 25,7 tys. osób, które przed wybuchem II wojny światowej zamieszkiwały w m. stołecznym Warszawie.

² K. Boye, *Studenci Uniwersytetu Łódzkiego w latach 1945—1949/1950*, [w:] *Materiały do dziejów Uniwersytetu Łódzkiego (1945—1950)*, pod red. B. Baranowskiego, i K. Duda-Dziewierz, Łódź 1952, s. 185.

³ *W dziesiątą rocznicę powstania Polskiej Partii Robotniczej. Materiały i dokumenty*, Warszawa 1952, s. 192, 193.

także stworzenia drożności szkolnictwa od szkół podstawowych aż do wyższych. Zwracał na to uwagę Związek Walki Młodych w swej deklaracji z września 1943 r., w której stwierdzono: „Umożliwić młodzieży nieograniczony dostęp do oświaty. Stworzyć powszechne bezpłatne szkolnictwo, dać dojsię wszystkim do szkół średnich i wyższych”⁴.

W Manifestie PKWN akcentowano przede wszystkim natychmiastową odbudowę szkół oraz otoczenie specjalną opieką zdziesiątkowanej w czasie hitlerowskiej okupacji polskiej inteligencji, a zwłaszcza ludzi nauki i sztuki⁵. Po wyzwoleniu ziem polskich pomiędzy Bugiem a Wisłą PKWN przystąpił do realizacji swego programu. Obok reaktywowanego Katolickiego Uniwersytetu w Lublinie z inicjatywy PKWN przystąpiono do organizowania nowego Uniwersytetu — im. Marii Curie-Skłodowskiej, na którym uruchomiono wydziały: Lekarski, Przyrodniczy, Rolny, Weterynaryjny, a następne wydziały przewidywano uruchomić w dalszej perspektywie⁶. Na UMCS w 1944 r. rozpoczęło studia ok. 800 osób. W końcu listopada 1944 r. zapadła decyzja o zorganizowaniu zajęć na I roku studiów politechnicznych. W Lublinie nie była tworzona politechnika, lecz postanowiono tutaj umieścić czasowo niektóre jednostki naukowe i kierunki studiów Politechniki Warszawskiej. Zachowano dotychczasowy statut i nazwę tej uczelni.

Na początku 1945 r. sprawy szkolnictwa wyższego uległy radykalnemu rozszerzeniu. W wyniku działań ofensywnych wojsk radzieckich wyzwolone zostają coraz to nowe obszary ziem polskich. Stoją więc konkretne potrzeby działań organizacyjnych w zniszczonej Warszawie, w Łodzi, Krakowie, Katowicach, Poznaniu i Bydgoszczy, a także na terenach o odzyskanie których Polska postulowała, a więc we Wrocławiu, Gdańsku i Szczecinie.

Aparat państwowy w tym czasie ulegał reorganizacji. Na miejsce PKWN Krajowa Rada Narodowa powołała 1 I 1945 r. Rząd Tymczasowy. Wkrótce po wyzwoleniu Warszawy rozpoczęto przenoszenie organów i instytucji centralnych z Lublina do stolicy. Na czele resortu oświaty pozostał nadal Stanisław Skrzeszewski. Zachowana została więc ciągłość, ale obsada personalna Ministerstwa Oświaty ulegała rozszerzeniu. Obok licznych grup operacyjnych wyruszyli do największych nowo wyzwolonych ośrodków kraju także delegaci Ministerstwa Oświaty.

W okresie tym za powszechne można uznać dążenie do odbudowy i tworzenie nowych uczelni w różnych ośrodkach kraju, a więc było

⁴ Tamże, s. 212.

⁵ Tamże, s. 393.

⁶ Dekret o utworzeniu Uniwersytetu im. Marii Curie-Skłodowskiej wydał PKWN 23 X 1944 r.

duże zaangażowanie w tej dziedzinie na rzecz realizacji programu władzy ludowej. Do celu tego zmierzano różnymi drogami. Ministerstwo Oświaty wciąż korygowało swoje koncepcje i plany. Nowi ludzie postawieni na czele jednostek organizacyjnych resortu nie zawsze nawiązywali do prac wcześniejszych. Delegaci Ministerstwa w terenie nie mieli ścisłej łączności i bieżącej informacji o zamierzeniach władz centralnych. Do tego dochodziły interesy władz lokalnych oraz aspiracje, interesy, tradycje i wyobrażenia miejscowej lub napływowej kadry.

Warunki w jakich powstawało łódzkie środowisko akademickie można więc uznać za typowe dla całego kraju, w szczególności jeśli zestawia się kształtowanie się po II wojnie ośrodków warszawskiego i łódzkiego oraz krakowskiego, katowickiego i wrocławskiego⁷.

Według projektu Henryka Raabego, pełnomocnika Ministra Oświaty do spraw szkolnictwa wyższego z 5 II 1945 r., planowano uruchomić uniwersytety w: Lublinie, Warszawie (bez rolnictwa i weterynarii), Krakowie (bez rolnictwa), Łodzi (pełny), Poznaniu (wydziały: medyczny, rolniczy i przyrodniczy), Bydgoszczy (wydziały: medyczny, przyrodniczy i weterynarię), Wrocław (pełny) i w Gdańsku (wydziały: medyczny, przyrodniczy i humanistyczny). Politechniki przewidywane były w Warszawie, Wrocławiu, Gdańsku i w Łodzi (uruchomienie w późniejszym terminie). Zakładano, że Akademia Górnicza zostanie przeniesiona z Krakowa do Katowic. Na siedziby wyższych szkół handlowych uwzględniano Lublin, Gdańsk i Szczecin⁸.

Starania w Łodzi o szkolnictwo wyższe miały bogate tradycje. Zabiegi o utworzenie wyższej szkoły technicznej sięgają 80 lat XIX w. Jednakże polityka zaborcy — i interesy obcego kapitału, a także znaczny udział wśród łódzkich kapitalistów osób niepolskiej narodowości nie wspierały dążeń o zorganizowanie polskiej wyższej uczelni. W Polsce niepodległej poseł Ludwik Waszkiewicz w 1921 r. na forum Sejmu przedłożył wniosek o utworzenie politechniki. Jednakże uczelnia techniczna w Łodzi wówczas nie powstała. W tymże 1921 r. uruchomiono natomiast Instytut Pedagogiczny. Duże trudności finansowe oraz nieuznawanie dyplomów tej uczelni jako równoważnych ukończeniu szkoły wyższej spowodowały zaprzestanie działalności w 1927 r. Podobny los spotkał działającą w latach 1925—1928 Wyższą Szkołę Nauk Społecznych i Ekonomicznych. Niezależnie od nazwy dyplomy tej uczelni także nie były honorowane jako dyplomy szkoły wyższej.

⁷ Problematyka ta szczegółowo przedstawiona została przez B. Krasiewicza, *Odbudowa szkolnictwa wyższego w Polsce Ludowej w latach 1944—1948*, Wrocław 1976, s. 163—237.

⁸ Dane wg mapki, tamże, s. 101.

Dopiero w wyniku rozmów prowadzonych w latach 1927—1928 przez rektora Wolnej Wszechnicy Polskiej w Warszawie, prof. dr Teodora Viewegera z prezydentem Łodzi, Bronisławem Ziemięckim, uzgodniono warunki zorganizowania w Łodzi Oddziału Wolnej Wszechnicy Polskiej (dalej WWP). Rada Miejska Łodzi przyznała na rok akademicki 1928/1929 subsydium w wysokości 60 tys. zł, zobowiązując się równocześnie na wypłacanie WWP po 100 tys. zł w latach następnych⁹. WWP miała status szkoły prywatnej. Jej oddział w Łodzi nie miał własnej bazy lokalowej. Za zgodą Kuratorium Okręgu Szkolnego korzystano w godzinach popołudniowych z pomieszczeń budynku szkoły przy ul. Nowotargowej (obecnie ul. Sterlinga). Rozpoczęta budowa gmachu Oddziału WWP (obecny gmach Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ przy ul. Armii Ludowej 3/5) nie została ukończona do wybuchu wojny¹⁰.

Oddział WWP w Łodzi posiadał początkowo wydziały: Humanistyczny, Pedagogiczny oraz Nauk Politycznych i Społecznych. Kilka lat później uruchomiono jeszcze Wydział Matematyczno-Przyrodniczy.

Na studia w roku akademickim 1928/1929 zapisały się 163 osoby, a tuż przed wybuchem wojny studiowało ponad 600 słuchaczy. Opłacali oni czesne w wysokości 320 zł rocznie na pierwszym roku, 280 zł — na drugim, a po 260 zł na latach wyższych. Oprócz tego wnosili opłaty immatrykulacyjne, za wystawienie legitymacji, korzystanie z biblioteki, laboratoriów itp.¹¹

WWP w Łodzi skupiała liczną kadrę wykładowców. Co prawda wśród profesorów przeważały osoby dojeżdżające, głównie z Warszawy. Stałe zamieszkanie miał w Łodzi tylko prof. dr Seweryn Sterling. W roku akademickim 1938/1939 wśród zatrudnionych było 78 osób tj.: 37 profesorów, 6 docentów, 18 wykładowców, 10 starszych asystentów, a pozostałe osoby zajmowały stanowiska asystentów lub prowadziły zajęcia zlecane.

Liczni późniejsi organizatorzy katedr Uniwersytetu Łódzkiego to profesorowie zwyczajni WWP. W gronie tym znajdowali się: Natalia Gąsiorowska-Grabowska, Marian Grotowski, Helena Radlińska, Teodor Vieweger, Wiktor Wąsik, Tadeusz Wolski i inni. Profesorami nadzwyczajnymi byli: Józef Chałasiński, Antoni Dmochowski, Stefan Truchim, Stefania Skwarczyńska i inni. W tym gronie wymienić należy też dr Jana Dylłika z Uniwersytetu Poznańskiego, który na WWP w Łodzi prowadził wykłady zlecane. Uczeni ci dojeżdżając przed wojną na zajęcia do Ło-

⁹ K. Baranowski, *Oddział Wolnej Wszechnicy Polskiej w Łodzi 1928—1939*, Warszawa-Łódź 1977, s. 25—26.

¹⁰ Tamże, s. 115.

¹¹ Tamże, s. 74, 86.

dzi — po wojnie na ogół na stałe związali się z łódzkim środowiskiem naukowym¹².

Agresja Niemiec na Polskę i kilkuletnia okupacja faszystowska przerwała te prace. Po wyzwoleniu dawni wykładowcy na czele z Teodorem Viewegerem, a także znaczna część dawnych słuchaczy przystąpili do wznowienia działalności pod nową nazwą: Państwowy Uniwersytet w Łodzi — Wolna Wszechnica Polska. Podjęte były starania o przekształcenie WWP w uczelnię państwową. Tą drogą zamierzano połączyć dorobek okresu przedwojennego z programem władzy ludowej, zmierzającej do rozbudowy szkolnictwa wyższego w Polsce.

W pracach przygotowawczych nad zorganizowaniem w Łodzi szkolnictwa wyższego uczestniczyli przedstawiciele kilku środowisk:

1. WWP zmierzający do przekształcenia się w uniwersytet.

2. Przedstawiciele Ministerstwa Oświaty:

a) prof. dr Narcyz Łubnicki z UMCS delegowany do Łodzi 30 I 1945 r. przez pełnomocnika Ministerstwa Oświaty, Henryka Raabego;

b) prof. Bolesław Wilanowski z Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie.

3. Pracownicy utworzonego w lutym 1945 r. referatu w Zarządzie Miasta Łodzi do spraw organizacji szkół wyższych.

4. Komitetu Organizacyjnego Uczelni Wyższych w skład którego wchodził: rektor WWP prof. dr Teodor Vieweger, delegat Ministra Oświaty prof. Bolesław Wilanowski (5 III 1945 r. prof. dr N. Łubnicki zrzekł się swego mandatu), prof. Marian Grotowski, dr Julian Żukowski, prof. Jan Muszkowski i od czerwca 1945 r. prof. Natalia Gąsiorowska-Grabowska.

5. Politechniki Warszawskiej dążący do czasowego umieszczenia na terenie Łodzi niektórych swych wydziałów.

W łonie Komitetu ujawniły się dwie koncepcje budowy szkolnictwa wyższego. Profesor B. Wilanowski zmierzał do tworzenia uniwersytetu obejmującego prawie wszystkie podstawowe dziedziny nauki. Taki uniwersytet pokrywałby się z pojęciem szkolnictwo wyższe. W dniu 18 II 1945 r. Komitet Organizacyjny przedłożył Ministerstwu Oświaty wniosek o powołanie Uniwersytetu Państwowego w Łodzi z następującymi wydziałami: Matematyczno-Przyrodniczym, Humanistycznym, Pedagogicznym, Prawa, Administracji i Nauk Społeczno-Ekonomicznych, Handlu, Spółdzielczym, Lekarskim z Oddziałami Stomatologii i Farmacji, Rolnym, Mechanicznym, Elektrycznym, Chemicznym, Włókienniczym, Inżynierii Lądowej i Wodnej, Architektury i Sztuki oraz Studium Wychowania Fizycznego. W projekcie tym uwidacznia się zwy-

¹² Tamże, s. 33—36.

cięstwo koncepcji delegata Ministerstwa Oświaty prof. B. Wilanowskiego¹³.

Koncepcja reprezentowana przez rektora WWP prof. dr T. Viewegera zmierzała do przekształcenia WWP w Uniwersytet, a więc w innych dziedzinach nauki, przede wszystkim w technice, medycynie i sztuce niezbędne byłyby odrębne uczelnie.

Zarząd m. Łodzi i Miejska Rada Narodowa w memoriale z 1 III 1945 r. adresowanym do Ministerstwa Oświaty nie zajęły w tej sprawie zdecydowanego stanowiska postulując powołanie uniwersytetu i politechniki, bądź uniwersytetu z wydziałami technicznymi.

W marcu i kwietniu uwidacznia się już wyraźne odchodzenie od koncepcji prof. B. Wilanowskiego i realizowanie przygotowań uwzględniających z pewnymi modyfikacjami koncepcji prof. dr T. Viewegera.

W kwietniu organizowane są już wydziały uniwersyteckie na bazie WWP. Powołana w marcu przez Komitet Organizacyjny Komisja ds. Wydziału Lekarskiego (w składzie: Jerzy Jakubowski, Feliks Przesmycki, Ernest Sym i Wincenty Tomaszewicz) już w kwietniu podjęła prace organizacyjne nad uruchomieniem studiów medycznych. W kwietniu zapadły też konkretne ustalenia w sprawie uruchomienia w Łodzi studiów technicznych¹⁴.

Jak już wyżej wspomniano utworzenie Politechniki Łódzkiej Ministerstwo Oświaty planowało na okres późniejszy. W związku jednak z trudnościami przy zapewnieniu odpowiedniej bazy materialnej dla Politechniki Warszawskiej w Lublinie rozważano czasowe umieszczenie w Łodzi najpierw Wydziału Elektryczno-Mechanicznego, a później dalszych wydziałów. Po przedyskutowaniu problemu w gronie profesorów Politechniki Warszawskiej, a następnie rozmowach rektora tej uczelni inż. Władysława Kuczewskiego z przedstawicielami władz Łodzi podpisana została umowa, która przewidywała, że¹⁵:

1. W Łodzi powstaje Politechnika Łódzka.
2. Politechnika Warszawska zorganizuje w obiektach Politechniki Łódzkiej zakłady i pracownie, w których przy pomocy swej kadry prowadzić będzie zajęcia dydaktyczne do czasu odbudowy własnych obiektów w Warszawie.
3. W miarę uruchamiania zajęć dydaktycznych w Warszawie zapewnione będą warunki do kontynuowania takich studiów w Łodzi, przy

¹³ Krasiewicz, *op. cit.*, s. 190, 191.

¹⁴ Tamże, s. 188, 193, 194.

¹⁵ Ze strony PW umowę podpisali: W. Kuczewski i S. Straszewicz, a władze Łodzi reprezentowali: S. Duniak, E. Ajnenkiel i J. S. Haneman; *15 lat Politechniki Łódzkiej 1945—1960*, Łódź 1960, s. 33, 34.

czym Politechnika Warszawska zapewni odpowiednią kadre oraz urządzenia, które zakupywane będą z budżetu Politechniki Łódzkiej.

W warszawskim środowisku naukowym były jednak liczne głosy opozycji przeciwko przenoszeniu uczelni, instytucji kulturalnych i in. poza teren stolicy. W pierwszej połowie maja powołany został Komitet Organizacyjny Politechniki Warszawskiej pod protektorem prezydenta Krajowej Rady Narodowej Bolesława Bieruta. Przewodniczącym Komitetu został premier Edward Osóbka Morawski, a jego zastępcami Minister Obrony Narodowej Michał Rola-Żymierski i Minister Oświaty dr Stanisław Skrzeszewski. Członkami Komitetu było też kilku dalszych członków rządu¹⁶.

W takich okolicznościach upada koncepcja przeniesienia czasowego części Politechniki Warszawskiej do Łodzi. W dniu 7 V 1945 r. prof. dr Bohdan Stefanowski z Politechniki Warszawskiej otrzymuje zadanie podjęcia prac nad zorganizowaniem Politechniki Łódzkiej. Sprawa uczelni technicznej w Łodzi została w ten sposób przesądzona.

Słabły także szanse upaństwowienia WWP. W dniu 22 V 1945 r. w wypadku samochodowym pod Sochaczewem zginął rektor WWP, prof. Vieweger, gorący zwolennik tej koncepcji. Podobnie jak w przypadku Politechniki powstały też sprzyjające warunki do formalnego powołania nowej uczelni uniwersyteckiej w Łodzi¹⁷.

Dnia 24 V 1945 r. Rząd Tymczasowy wydał dekret o powołaniu Politechniki Łódzkiej i Uniwersytetu Łódzkiego. W dekrete o erekcji Politechniki nie ma wzmianki o jej więzi z Politechniką Warszawską, a przy Uniwersytecie nie określono dalszego losu Oddziału Wolnej Wszechnicy Polskiej¹⁸.

Dekret powołujący Uniwersytet Łódzki opublikowany został 11 VI 1945 r., a jego wcielanie w życie rozpoczęło się od połowy czerwca. Początkowo uczelnia nie miała formalnie powołanego rektora. Podsekretarz stanu Ministerstwa Oświaty Władysław Bieńkowski pismem z 14 VI 1945 r. powołał Komisję Kierującą Uniwersytetem Łódzkim w składzie: prof. dr Józef Chalasiński, prof. dr Marian Grotowski i prof. dr Stanisław Ossowski powierzając jej kierownictwo nad pracami organizacyjno-administracyjnymi. W piśmie tym W. Bieńkowski poinformował, iż praca Komisji trwać będzie do czasu powrotu prof. dr. Tadeusza

¹⁶ Krasiewicz, *op. cit.*, s. 132, 136, 137.

¹⁷ J. Muszkowski, *Komitet Organizacyjny uczelni państwowej w Łodzi*, [w:] *Materiały do dziejów Uniwersytetu Łódzkiego...*, s. 33, 37.

¹⁸ Dziennik Ustaw RP z dnia 11 VI 1945, nr 21.

Kotarbińskiego z uroczystości w Moskwie związanych z jubileuszem Akademii Nauk ZSRR¹⁹.

Wynika więc z powyższego, że kandydatura na rektora UŁ była przynajmniej wstępnie uzgodniona, choć występowały jakieś powody, że nie sfinalizowano aktu nominacji bezpośrednio po wydaniu dekretu.

W okresie powstawania Uniwersytetu WWP w dalszym ciągu prowadziła działalność. Po śmierci prof. dr. T. Viewegera przewodnictwo Komitetu Organizacyjnego Uczelni Państwowej w Łodzi powierzono prof. dr. M. Grotowskiemu. Komitet ten po raz ostatni zebrał się na swe posiedzenie 19 VI 1945 r.²⁰ Dążenia kadry WWP zostały urzeczywistnione w akcie powołania Uniwersytetu, a powołanie przewodniczącego Komitetu Organizacyjnego w skład Komisji Kierującej dawało należytą satysfakcję oraz ułatwiało prace organizacyjne.

W dniu 3 VII 1945 r. Minister Oświaty Czesław Wycech²¹ powierzył obowiązki rektora UŁ profesorowi zwyczajnemu filozofii na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego, Tadeuszowi Kotarbińskiemu, z zatrzymaniem go na etacie Uniwersytetu Warszawskiego. W połowie lipca rektor UŁ przyjął sprawozdanie Komisji Kierującej i przystąpił do sprawowania urzędowania. Rektorowi w okresie organizacyjnym (do jesieni 1946 r.) przysługiwały szerokie pełnomocnictwa. Na mocy decyzji rektorskich zatrudniani byli wykładowcy wszystkich stopni. Natomiast stabilizowanie w określonych katedrach odbywało się w terminie późniejszym drogą mianowania przez centralne władze państwowe.

Prorektorem Uniwersytetu do spraw gospodarczo-administracyjnych został prof. dr Ludwik Kolankowski sprawując tę funkcję od 16 VII 1945 r. do połowy września, to jest do momentu powierzenia mu urzędu rektora Uniwersytetu im. Mikołaja Kopernika w Toruniu. Funkcję prorektora UŁ przejął następnie prof. dr Józef Chałasiński sprawując ją do 28 II 1946 r., a następnie prorektorem został prof. dr Marian Grotowski²².

W momencie powstawania Uniwersytet posiadał trzy wydziały: Humanistyczny, Matematyczno-Przyrodniczy i Prawno-Ekonomiczny. Wydziały medyczne organizowane były poza strukturą organizacyjną

¹⁹ Archiwum Uniwersytetu Łódzkiego, Akta Komisji Kierującej UŁ 14 VI —15 VII 1945 r.

²⁰ Muszkowski, *op. cit.*, s. 37.

²¹ W związku z utworzeniem Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej w dniu 28 VI 1945 r. nastąpiło szereg zmian personalnych w Radzie Ministrów, w tym także w Ministerstwie Oświaty.

²² T. Kotarbiński, *Pierwsze czterolecie Uniwersytetu Łódzkiego*, [w:] *Materiały do dziejów Uniwersytetu Łódzkiego...*, s. 48, 49.

WWP i w pierwszych tygodniach istnienia Uniwersytetu nie wchodziły do jego systemu organizacyjnego. Jednakże już 15 VII 1945 r. wymieniona Komisja do spraw Organizacji Wydziału Lekarskiego przedłożyła rektorowi T. Kotarbińskiemu sprawozdanie informujące o gotowości otwarcia wydziałów: Lekarskiego, Farmaceutycznego i Stomatologicznego. Wydziały medyczne włączone zostały w skład UŁ z dniem 27 VII 1945 r. Celem usprawnienia zarządzania tak powiększoną uczelnią Ministerstwo Oświaty powołało 3 IX 1945 r. prof. dr. Zygmunta Szymańskiego na prorektora do spraw wydziałów medycznych²³.

W połowie 1945 r. na Uniwersytecie było zatrudnionych 35 profesorów, w tym 21 pochodziło z WWP, 5 — z Uniwersytetu im. Stefana Batorego w Wilnie, 4 — z Uniwersytetu Warszawskiego, także 4 — z Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie oraz 1 z Uniwersytetu Poznańskiego²⁴.

W wyniku kompletowania grona wykładowego latem 1945 r. nowy rok akademicki miał zapewnioną znacznie poszerzoną obsadę kadrową. Powstały więc warunki do powołania kolegialnych organów doradczych rektora i dziekanów. Na przełomie września i października rektor T. Kotarbiński powołał Komisję Naczelną (odpowiednik senatu akademickiego), a na wydziałach komisje główne (odpowiednik rad wydziałowych)²⁵.

W roku akademickim 1945/1946 na Uniwersytecie było zatrudnionych 353 nauczycieli akademickich, w tym 96 profesorów. Rozmieszczenie profesorów na wydziałach było następujące²⁶: Humanistyczny — 31, Lekarski — 29, Matematyczno-Przyrodniczy — 15, Prawno-Ekonomiczny — 11, Farmaceutyczny — 8 i Stomatologiczny — 2.

Wręcz eksplodowała liczba studentów na Uniwersytecie. Wpłynęły na to: 5-letnia przerwa w studiach spowodowana okupacją hitlerowską, zniszczenie bazy materialnej uczelni warszawskich, centralne położenie Łodzi, napływ młodzieży z innych rejonów w tym repatriantów, a także praktycznie oddolne poparcie programu demokratyzacji oświaty. Już w końcowej fazie roku akademickiego 1944/1945, w ramach wznowienia działalności WWP podjęło studia w Łodzi 2251 osób. W roku akademickim 1945/1946 studiowało już 7147 osób, z tego padała na wydziały: Prawno-Ekonomiczny — 2181, Humanistyczny —

²³ Tamże, s. 49.

²⁴ Krasiewicz, *op. cit.*, s. 202.

²⁵ Kotarbiński, *op. cit.*, s. 50.

²⁶ Rocznik statystyczny miasta Łodzi, 1945—1947, Łódź 1949, s. 240, tabl. 3.

1326, Stomatologiczny — 1290, Matematyczno-Przyrodniczy — 1142, Lekarski — 962 i Farmaceutyczny — 246²⁷.

W warunkach tak burzliwego rozwoju uczelni powstały olbrzymie potrzeby lokalowe na laboratoria i pracownie, sale wykładowe i seminaryjne, biura, domy studenckie i mieszkania dla pracowników. Start w tej dziedzinie rozpoczął się z pozycji zerowych. Budownictwo nowych obiektów nie było możliwe w wyniku trudnego położenia kraju po okresie wojny i okupacji hitlerowskiej. Podstawę mogła tylko stanowić adaptacja bydyneków pofabrycznych, po zlikwidowanych niektórych instytucjach i wreszcie wolne lokale mieszkalne.

Za czasów rektoratu prof. T. Viewegera administracja WWP mieściła się w gmachu Szkoły Techniczno-Przemysłowej przy ul. Żeromskiego 115. Po powstaniu Uniwersytetu rektorat i administracja UŁ znajdowały się do jesieni 1945 r. w budynku przy ul. Narutowicza 68, a następnie przeniesione zostały w atmosferze konfliktów i napięć do budynku przy ul. Narutowicza 65. Uniwersytetowi został przydzielony, będący własnością miasta, dawny budynek Towarzystwa Dobroczynności przy ul. Narutowicza 60 (obecnie Colegium Anatomicum Akademii Medycznej). Na pracownię i czytelnię biblioteki uniwersyteckiej przydzielono III piętro w budynku szkolnym przy ul. Narutowicza 59, a na magazyn biblioteki część hal fabrycznych przy al. Kościuszki 10. W domu mieszkalnym przy ul. Trębackiej 3 (obecnie Uniwersyteckiej) ulokowany został Instytut Socjologii. Stopniowo władze miasta przydzielały uczelni dalsze obiekty w całości, lub określone pomieszczenia w obiektach użytkowanych także przez inne instytucje.

Dużej pomocy udzialały wydziałom medycznym szpitale i różne placówki służby zdrowia umożliwiając prowadzenie zajęć dydaktycznych w swych pomieszczeniach wraz z użytkowaniem wyposażenia²⁸.

Szereg jednak zakładów, w szczególności wydziałów Prawno-Ekonomicznego i Humanistycznego dość długo nie miały pomieszczeń. Na wydziałach tych znajdowały się liczne rzesze studentów, toteż dla prowadzenia zajęć użytkowano w godzinach popołudniowych sale szkolne (w szczególności przy ul. Żeromskiego 115), świetlice przyfabryczne, a nawet sale kinowe w okresach, gdy nie było projekcji filmowych.

Dekret z 24 V 1945 r. powoływał na Politechnice Łódzkiej trzy wydziały: Mechaniczny, Elektryczny i Chemiczny oraz Oddział Włó-

²⁷ Tamże, s. 238, tabl. 2.

²⁸ Pełniejsze, chociaż niekompletne omówienie trudności lokalowych powstającego Uniwersytetu zawiera praca magisterska B. Ortela pt.: Uniwersytet Łódzki w pierwszych latach istnienia. (maszynopis. Wydział Filozoficzno-Historyczny UŁ), s. 22—25, 72—75; a także Kotarbiński, *op. cit.*, s. 47, 48.

kienniczny, który od roku akademickiego 1947/1948 przekształcony został w kolejny Wydział Włókienniczy.

Rektorem Politechniki został prof. dr Bohdan Stefanowski, a prorektorem prof. dr Osman Achmatowicz. Funkcje dziekanów objęli profesorowie: Bolesław Tołłoczko, Janusz Groszkowski i Tadeusz Wojno. Pierwszymi delegatami wydziałów do Senatu Akademickiego byli profesorowie: Alicja Dorabialska, Waclaw Moszyński i Witold Iwaszkiewicz²⁹.

Zorganizowanych zostało 36 katedr, w tym 17 na Wydziale Mechanicznym, 11 na Chemicznym i 8 na Elektrycznym. Szybko skompletowano zespół nauczycieli akademickich. W roku akademickim 1945/1946 było zatrudnionych na Politechnice 160 osób, w tym 14 profesorów zwyczajnych, 10 profesorów nadzwyczajnych, 8 zastępców profesora oraz 128 pracowników pomocniczych i innych. Rozmieszczenie kadry profesorów zwyczajnych i nadzwyczajnych według wydziałów było następujące: Mechaniczny — 15, Chemiczny — 7 i Elektryczny — 2 osoby³⁰.

Na ogólną liczbę 32 profesorów zwyczajnych, nadzwyczajnych i zastępców profesora 10 osób wywodziło się z Politechniki Warszawskiej, 1 — z Politechniki Lwowskiej (Alicja Dorabialska) i 1 z Uniwersytetu Warszawskiego (Osman Achmatowicz). Wśród pozostałych osób byli w większości nowo mianowani profesorowie nadzwyczajni lub zastępcy profesora rekrutujący się z Politechniki Warszawskiej oraz kadry inżynierskiej przemysłu łódzkiego.

W roku akademickim 1945/1946 studiowało na Politechnice Łódzkiej 1359 osób, w tym na Wydziale Mechanicznym — 743, Elektrycznym — 298, a pozostali odbywali studia chemiczne i włókiennicze³¹.

Główny trzon bazy lokalowej Politechniki Łódzkiej stanowił zespół budynków pofabrycznych, wykorzystywanych podczas wojny na magazyny marynarki wojennej III Rzeszy, położonych pomiędzy ulicami (obecne nazwy): Żwirki, Gdańską, Świerczewskiego i Żeromskiego. Obiekty te nie były przystosowane dla potrzeb katedr, zakładów, pracowni i biur Politechniki. Wymagały remontów, przebudowy i adaptacji. Zaletą ich była zwarta lokalizacja terytorialna, co umożliwiała uczelni prowadzenie operatywnego systemu gospodarczego oraz uwalniała Politechnikę od zbędnych sporów z innymi instytucjami miasta, z czym borykał się ustawicznie Uniwersytet Łódzki.

Status uczelni akademickiej miał też powołany do życia w lipcu 1945 r. Oddział Szkoły Głównej Handlowej w Łodzi: Uczelnia ta za-

²⁹ Krasiewicz, *op. cit.*, s. 199.

³⁰ *Rocznik statystyczny miasta Łodzi...*, s. 241, tabl. 36.

³¹ Tamże, s. 238, tabl. 2.

trudniała początkowo 44 pracowników, a w roku akademickim 1946/1947 48 osób, w tym 8 profesorów, 3 zastępców profesora oraz 37 pracowników pomocniczych i innych. W 1945 r. studia w SGH w Łodzi podjęło 778 osób³². Ten kierunek badań i studiów podlegał w latach późniejszych kilkakrotnym reorganizacjom. Najpierw Oddział SGH przekształcony został w okresie wrzesień 1949—marzec 1950 w Oddział Szkoły Głównej Planowania i Statystyki. Od 3 III 1950 r. na gruncie SGPiS powstała Wyższa Szkoła Ekonomiczna, która z kolei w 1961 r. weszła w skład Wydziału Ekonomiczno-Socjologicznego UŁ.

Po II wojnie światowej uruchomione zostały także w Łodzi studia rolnicze. Zarządzeniem Ministerstwa Oświaty z dnia 18 IX 1945 r. powołano Wyższą Szkołę Gospodarstwa Wiejskiego. Była nawet rozważana koncepcja utworzenia Akademii Rolniczej, jednakże wskutek trudności kadrowych ograniczono się do powołania wyższej szkoły bez praw akademickich. WSGW posiadała następujące wydziały: Rolniczy, Przemysłu Rolnego, Spółdzielczy i Agronomii Społecznej.

W składzie personalnym 69 osób WSGW znajdowały się nazwiska profesorów i innych pracowników uczelni łódzkich, warszawskich, krakowskich i wrocławskich. Dużą rolę w funkcjonowaniu tej uczelni pełnili pracownicy UŁ, PŁ i Oddziału SGH w Łodzi. W roku akademickim 1945/1946 podjęło studia 377 osób, a w roku akademickim 1947/1948 liczba ta wzrosła do 1134 studentów. W 1950 r. rozpoczęło się przenoszenie tej uczelni (kadry, młodzieży studiującej, wyposażenia i księgozbioru) do Olsztyna-Kortowa.

W 1945 r. powstały jeszcze dwie uczelnie. Wyższa Szkoła Nauk Administracyjnych, w której podjęło naukę w 1945 r. 760 osób, a w roku akademickim 1946/1947 studiowało już 2667 słuchaczy.

Uruchomiono też w Łodzi Studium Dziennikarsko-Publicystyczne startujące w 1945 r. z liczbą 162 słuchaczy.

W związku z dużym deficytem kadr nauczycielskich po okresie okupacji oraz potrzebami powiększenia tych kadr w wyniku rozbudowy szkolnictwa w Polsce utworzona została w Łodzi Państwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna. Posiadała ona wydziały: Humanistyczny, Geograficzno-Biologiczny oraz Matematyki, Fizyki i Chemii. W 1946 r. podjęło w niej naukę 38 osób, a w roku akademickim 1947/1948 miała już 314 słuchaczy³³. Uczelnia ta prowadziła działalność naukową i dydaktyczną do 1956 r., kiedy to weszła w skład Uniwersytetu Łódzkiego, a jej skład personalny i majątek zostały zintegrowane z uniwersytecką strukturą organizacyjną.

³² Tamże, s. 238, 241.

³³ Tamże, s. 238.

W 1945 r. przystąpiono w Łodzi do organizacji wyższego szkolnictwa artystycznego. Powołana została Państwowa Wyższa Szkoła Sztuk Plastycznych z wydziałami: Ogólnym, Malarskim i Grafiki. Na wydziałach tych zajęcia rozpoczęły się w 1945 r. Wydział Plastyki Przestrzennej rozpoczął kształcenie studentów w roku akademickim 1946/1947, a Wydziały Włókienniczy i Filmowy podjęły kształcenie w 1947 r. Ogółem w 1945 r. podjęło studia na tej uczelni 80 osób.

Państwowa Wyższa Szkoła Muzyczna powstała na gruncie działającego w roku szkolnym 1944/1945 Państwowego Konserwatorium Muzycznego. Posiadała wydziały: Kompozycji i Dyrygentury, Instrumentalny, Wokalny oraz Pedagogiczny. W roku akademickim 1945/1946 podjęło studia 50 osób.

Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna powstała w 1946 r. na bazie istniejącego w latach 1945—1946 Państwowego Instytutu Sztuki Teatralnej. Utworzono w niej wydziały: Aktorski, Reżyserski, Dramaturgiczny, Instruktorski oraz Operowy. W uczelni tej w 1946 r. studiowało 105 osób⁹⁴.

Powstała także w Łodzi, jako jedyna w Polsce, Państwowa Wyższa Szkoła Filmowa. Po połączeniu z dniem 1 X 1958 r. tej uczelni z Państwową Wyższą Szkołą Teatralną powstała Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna i Filmowa im. L. Schillera.

W latach 50 powstały w Łodzi dalsze szkoły wyższe. Wyodrębnione zostały z Uniwersytetu wydziały medyczne i zostały przekształcone w Akademię Medyczną posiadającą wydziały: Lekarski wraz ze Stomatologią oraz Farmacji.

W oparciu o działający od 1951 r. w Akademii Medycznej Fakultet Wojskowy utworzona została w 1958 r. Wojskowa Akademia Medyczna.

W związku z brakiem kadr inżynierskich w okresie industrializacji kraju powołana została też w Łodzi Wieczorowa Szkoła Inżynierska, choć faktycznie była to część składowa Politechniki. Od 1955 r. została formalnie wcielona do Politechniki Łódzkiej dając podstawę do rozbudowy studiów wieczorowych.

Reasumując powyższą charakterystykę powstania szkolnictwa wyższego w Łodzi należy podkreślić, iż w wyjątkowo krótkim czasie uczyniono wyjątkowo dużo. Złożyły się na to: polityka władz centralnych, starania, pomoc i życzliwość władz miasta, a także zapał i ofiarność kadry nauczającej i studiującej młodzieży. Władze miasta popierając rozwój całej nauki i wszystkich typów szkół wyższych kierowały się określonym utylitaryzmem, stąd też okazywały większe zrozumienie dla

⁹⁴ Tamże, s. 239.

nauk technicznych bezpośrednio wspomagających rozwój przemysłu oraz nauki medyczne służące szerokim masom społeczeństwa.

Powstanie w Łodzi pełnego systemu szkół wyższych miało doniosłe znaczenie dla dalszego, harmonijnego rozwoju miasta. Jednakże stosowanie na wielką skalę w warunkach powojennych rozwiązań prowizorycznych rzutowało na stan szkół wyższych Łodzi w następnych dziesięcioleciach. Częste korzystanie z pomocy kadry naukowej Warszawy prowadziło w latach późniejszych do odpływu naukowców ze środowiska łódzkiego. Prowizoryczne lokale i ich adaptacje uczyniły pracę i studia szczególnie uciążliwe przez szereg dalszych lat. Z dużym opóźnieniem tworzona była baza socjalno-bytowa pracowników i studentów. Wiele tych zaległości oczekuje jeszcze na rozwiązanie.

Z perspektywy dziesięcioleci widać okazałe rezultaty pracy środowiska łódzkich uczelni. Świadczy o tym wkład Łodzi do nauki polskiej i światowej. Co prawda statystycznie najłatwiej uchwycić się daje tylko liczbę publikacji, patentów, konstrukcji, technologii, ekspertyz itd. Łódź szybko rozwija swą kadrę naukową, o czym świadczą znów liczby nadanych tytułów i stopni naukowych. W kształt architektoniczny miasta wrosły nowoczesne gmachy uczelniane: biblioteki, matematyki, biologii i ekonomii Uniwersytetu, chemii, włókiennictwa i budownictwa Politechniki, gmach PWSSP, domy studenckie, przychodnia lekarska szkół wyższych i wiele innych.

Instytut Historii
Zakład Historii Polski Najnowszej

Стефан Банасяк

ГЕНЕЗИС И ОСНОВАНИЕ ЛОДЗИНСКОГО НАУЧНОГО ОБЩЕСТВА

В течение многих десятилетий Лодзь была вторым по величине городом в Польше, но несмотря на это не было высших учебных заведений. Старания создать в Лодзи вузы, прежде всего технического типа, касаются ещё 80 годов XIX в. Но эта инициатива не встретила с соответствующей поддержкой ни со стороны царской власти, ни лодзинской буржуазии, которая, в своём большинстве, была польского происхождения и, будучи связанной с заграничным капиталом, широко использовала зарубежную технологию и высококвалифицированные кадры.

В межвоенный период были последовательно основаны три вуза частного характера. В 1921—1927 гг. в Лодзи находился педагогический институт, а в 1925—1928 гг. действовала Высшая школа общественных и экономических наук. В 1928 г. был основан в Лодзи отдел Вольной швехницы польской (Польский вольный университет). Швех-

ница сосредоточила в себе значительные научные кадры. Финансировалась Вшехница дотациями Городского Совета Лодзи и оплатами слушателей.

Фактически, среда высшего просвещения в Лодзи была связана с революционными преобразованиями, совершенными народной властью. Уже в 1945 г. был основан Лодзинский университет (с гуманитарным, естественно-математическим, экономическо-юридическим, лекарским, фармацевтическим и стоматологическим факультетами), Лодзинский политехнический институт (с механическим, электрическим, химическим факультетами, а также текстильным отделением), отдел Главной торговой школы, Высшая школа сельского хозяйства, Высшая школа административных наук, Школа журналистики и публицистики, Высшая школа изобразительного искусства, а также Государственная высшая музыкальная школа. В 1946 г. были основаны следующие вузы: Государственная высшая педагогическая школа и Государственная высшая театральная школа (на фундаменте существующего раньше Государственного института театрального искусства). В следующие годы возникли в Лодзи: Медицинский институт (в результате отделения от университета медицинских факультетов), Государственная высшая киношкола, Высшая экономическая школа (на фундаменте Отдела главной торговой школы), а также Военная медицинская академия.

В исключительно короткий срок в Лодзи была основана комплексная среда высшего просвещения (гуманистика, медицина, техника, искусство и т. д.). В образовании лодзинской школьной среды высших учебных заведений огромную помощь для кадровой области оказали, прежде всего, вузы Варшавы, репатрированная научная среда Вильнюса и Львова, а также ряд других научных обществ.